

Михайло Гутор

ЖАХІТТЯ ГОЛОКОСТУ в історії єврейських громад Івано-Франківщини: Більшівців, Богородчан, Болехова, Брошнів-Осади, Букачівців, Бурштина, Верховини, Войниліва, Галича, Гвіздця.

Національний історико-меморіальний заповідник «БабинЯр»
Київ-2024

Передмова

У 1933 році до влади в Німеччині прийшов Адольф Гітлер, який затвердив у країні націонал-соціалістичний режим. Цей режим ґрунтувався на нацистській расовій доктрині, згідно з якою німці – "арійці" належать до вищої раси, а євреї вважалися Untermenschen – недолюдьми.

У виявлених після закінчення війни документах зазначено, що остаточною метою Гітлера було повне знищення всіх євреїв у всьому світі. Для виконання цього плану євреї були зігнані в гетто, були організовані трудові, концентраційні табори і табори знищення, в які доставлялися євреї; нездатних трудитися вбивали відразу, решта була приречена на смерть від голоду і хвороб.

За роки війни нацисти знищили близько 6 мільйонів євреїв, з них півтора мільйона дітей, що становило приблизно третину загальної чисельності євреїв в усьому світі в той час. Планомірне знищення євреїв не можна назвати просто актом геноциду, настільки безпрецедентним воно було за масштабами, опрацьованості і реалізації. Це була спроба знищити цілий народ, де б не перебували його представники. Саме тому геноцид єврейського народу в роки війни отримав назву – Голокост (англ. Holocaust – «всеспалення»).

В історії Голокосту увиразнюють 4 основні етапи:

1933-1938 – початок відкритої державної антисемітської пропаганди в Німеччині, т. з. «Нюрнберзькі закони», згідно з якими євреї не вважалися громадянами Третього рейху, послідовна та поступова дискримінація євреїв Німеччини в усіх сферах соціального життя. Від 1938 антисемітська політика поширювалася на єврейські громади Австрії та Чехословаччини. Завершальна подія цього етапу – загальнонімецький єврейський погром («кришталева ніч»);

1939-1941 – фізичне переслідування єврейських громад Європи, переміщення євреїв у міські концтабори. Заохочення вбивств євреїв у Польщі, Німеччині, Австрії, Франції, Нідерландах та інших країнах;

1941-1943 рр. – реалізація гітлерівського плану суцільного знищення єврейського народу під евфемізмом «остаточне розв'язання єврейського питання» у формі масових розстрілів у спеціально відведених місцях, у гетто, розстрілів та отруєння газом у таборах смерті Аушвіц, Треблінка, Белжець, Собібор, Майданек, Хелмно;

1943-1945 – продовження знищення євреїв у таборах смерті. Ліквідація гетто. Приховування нацистами наслідків Голокосту.

Більшівці¹

Більшивці, ратуша і ринок. 1910 рік.²

Вперше ця місцевість згадується 8 березня 1402 року, коли вдова галицького старости Петра Сокирка віддала "на вічні часи своє село Бовшев Мінор" католицькому архієпископу Якову Стрепі.

Вперше у книгах галицького суду Більшівці згадуються 12 березня 1436 р. (Volschow Minor).

Власниками цих земель були гетьман Марцін Казановський, князі Яблонівські, полонізована вірменська родина Кшечуновичів. Саме за владарювання останніх Більшівці стали типовим ремісничо-торгівельним містечком. У місті діяли млин, гуральня, броварня, двокласна школа.

Особливого економічного розвитку містечко зазнало за «другого приходу Польщі». Тодішній власник Більшівців Кшечунович за власні кошти спорудив електростанцію, сироварню, реконструював млин. Також тут у власності шляхтича була стайня, де розводили племінних коней, а поруч у ставках — рибу. При місцевому монастирі діяла цегельня. Для місцевого населення діяла читальня з польськими книгами (200 книг).

У другій половині XVI століття село перейшло у власність родини Синявських. А у 1590 році був закладений міський осад Більшівців, себто містечку надали магдебурзьке право.

¹Bólszowce, Bólszowce, właściwie Bohuszowce, mko, pow. rohatyński // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wiek», 1880. — T. I. — S. 304. (пол.) — S. 304. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slovník_geograficzny/Tom_I/304

²URL: <https://kresy.org.pl/8667141,foto.html?idEntity=8667093>

Ще однією чудовою оздобою та мистецькою досконалістю архітектурного обличчя давнього містечка відзначається колишня садиба-палац Кшечуновичів, що вирізняється вдалим розташуванням в середовищі серед зеленого масиву великого парку.

Палац Кшечуновича 1938 р. Зараз це будинок для людей похилого віку.³

Єврейська громада⁴

Євреї оселилися в Більшівцях в 1635 році. Перші відомості про громаду походять з другої половини XVIII ст. У 1765 році тут проживало 178 євреїв. Релігійна громада була створена наприкінці XVIII ст.

У 19 столітті євреї становили більшість жителів. У 1880 р. їх було 1760 (60%), а в 1890 р. – 2658 євреїв (75%).

З кінця 19 століття кількість євреїв продовжувала зростати, але відсоток євреїв у населенні зменшувався. У 1900 році тут проживало 2256 осіб єврейського віросповідання (57%), а в 1910 році - 2438 (53%).

Наприкінці 19 століття рабином був Зев Гаммер, а після нього на початку 20 століття посаду обіймав Шимон Гетесман.

Наприкінці 1920-х років Шломо Капер став рабином у Більшівцях. Цю посаду він обіймав до початку Другої світової війни.

На початку 20 століття в місті були створені перші сіоністські організації, серед яких: Бней-Ціон (Сини Сіону). У цей період 70% євреїв займалися дрібною торгівлею, 22% — ремеслом, 3% — сільським господарством.

Під час Першої світової війни більшість євреїв покинули місто.

У 1921 році в Більшівцях проживало 825 осіб єврейської віри (37,7%). У міжвоєнний період їх кількість знову зростає, приблизно до 1,2 тисяч осіб у 1931 і 1450 у 1939 (37,2%).

У міжвоєнний період у Більшівцях діяло багато єврейських громадських і культурних організацій, школа Тарбут і єврейський банк. У 1930-х роках

³URL: <https://kresy.org.pl/8667093,Bolszowce.html>

⁴ Sołowska Ł., Bolszowcy, Holokost na terytorii SSSR. Encyklopedija, Moskwa 2009, s. 97; URL: <https://sztetl.org.pl/pl/media/104291-bolszowce-cmentarz-zydowski;Bolszowcy,RossijskajaJewriejskajaEncyklopedija>
URL: <https://www.rujen.ru/index.php/%D0%91%D0%9E%D0%9B%D0%AC%D0%A8%D0%9E%D0%92%D0%A6%D0%AB>

завдяки фінансовій допомозі Американського спільного розподільчого комітету був заснований фонд допомоги євреям.

Синагога (вул. Гайова, 6), нині будинок культури.⁵

У вересні 1939 року Більшівці потрапили під радянську окупацію.

3 липня 1941 року місто було окуповане німецькими військами. Відразу після входу німців було схоплено і вбито 450 євреїв. Акції, спрямовані на знищення єврейського населення, проводилися під командуванням командира Міллера та його заступника Райхенфатчера.

Пам'ятник євреям, які загинули під час німецької окупації.

Більшівці увійшли до Галицького округу Станіславівського округу Генерального Губернатора. Німці створили тут гетто. Водночас вони конфіскували у євреїв харчі, що одразу викликало голод.

21 вересня 1942 року 200 осіб було вивезено до табору смерті в Белжець.

25 жовтня 1942 року німці захопили 1150 євреїв і наступного дня депортували їх із Галича до Белжеця (за іншими даними це відбулося 14 березня 1942 року; з Більшівців та села Слобідка Більшівцівська було депортовано 1380 євреїв). Решта приблизно 400 євреїв отримали наказ переїхати до Рогатина протягом трьох днів. Деякі з них загинули в Рогатині, а більшість 8 грудня 1942 року німці вивезли до табору смерті в Белжець. За даними Надзвичайної Державної Комісії, у Більшівцях було знищено 1831 єврея.

⁵URL: <https://sztetl.org.pl/pl/media/104287-bolszowce-synagoga-wul-hajewaja-6>

Уродженець Більшівців

Альберт Корнблют⁶ (Albert Kornblüth, 13 березня 1876, Більшівці — 13 серпня 1942, Белжець) — львівський архітектор єврейського походження.

Народився 13 березня 1876 року в містечку Більшівці в єврейській родині Юзефа і Сари Конрблютів. У 1900-1905 роках студент Львівської політехніки. 1912 року здав екзамен у Намісництві на право ведення будівельних робіт. Від 1932 року член товариства уповноважених будівничих у Львові. Член ради єврейської громади «Осе Тов» у Львові. Творив у модернізованих романських, ренесансних та класицистичних формах. Загинув 13 серпня 1942 року у винищувальному таборі в Белжеці.

Більшівці, мацеви на єврейському цвинтарі.⁷

⁶Бірюльов Ю. О. Корнблют Альберт // Енциклопедія сучасної України / Національна академія наук України, Наукове товариство імені Шевченка. — К : Поліграфкнига, Укрвидавполіграфія, 2014. — Т. 14. — С. 510—511; Гельстон Й. Синагоги у Львові // І. Незалежний культурологічний часопис. — 2008. — 51. — С. 276-294; URL: file:///D:/N51_Hebreyskyy_Lviv.pdf; URL: <https://www.ji.lviv.ua/n51texts/helston1.htm>; TheCentralDatabaseofShoahVictims' Names: Albert Kornbluth. YadVashem.

⁷Точний час заснування цвинтаря невідомий. Його немає на старих картах. За даними VAAD, найстаріші збережені надгробки відносяться до другої половини 19 століття, але ці надгробки не були виявлені експедицією ESJF у 2019 році. URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/bilshivtsi-jewish-cemetery/>

Богородчани⁸

Богородчани, 1906 р.⁹

Перша встановлена письмова згадка про Богородчани (ще як село) належить до 3 січня 1441 року.¹⁰ В ній йдеться про те, що власником Богородчан був Ян з Бучача — він же Ян Бучацький, староста тербовлянський.

У податковому реєстрі 1515 року в Богородчанах документується піп (отже, уже тоді була церква) і 12 ланів (близько 300 га) оброблюваної землі¹¹.

У другій половині XVI століття Богородчани стали володінням Потоцьких.

Після реформи 1848 року в Богородчанах з'являються перші підприємства. 1870 року містечко мало невелику броварню, гуральню, деревообробну майстерню.

У 1900 р. в місті з 4706 жителів було 1970 українців, 786 поляків, 1937 німців та 3 інших національностей (1703 греко-католики, 768 римокатоликів, 2219 юдеїв і 16 інших віровизнань).¹²

⁸Bohorodczany Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. I, red. Sulimierski F., Warszawa 1880. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_I/287

⁹URL: <https://castles.com.ua/bohor.html>

¹⁰Акти гродські і земські.-Львів,1887.Т.12.-564с.

¹¹Zródła dziejowe. Tom XVIII. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Cz. I. Ziemia ruska. Ruś Czerwona. s. 170 – Warszawa: Skład główny u Gerberta I Wolfa, 1902. - 252 s.

¹²Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, XII. Galizien. Wien

Під час Першої світової війни на території міста точилися жорстокі бої між австро-угорськими та російськими військами. Близько 50 богородчан було вбито, багато будівель спалено. У селищі та його околицях лютувала епідемія тифу та холери. Економіка завмерла.

Під час воєн 1915-1921 років населення Богородчан значно зменшилося. За першим переписом населення 1921 року в місті проживало лише 2615 жителів, з них: 1286 греко-католиків, 730 євреїв, 593 римо-католики та 6 протестантів.

У 1938 році в місті мешкало 1670 греко-католиків. Окрім того, у Богородчанах та присілку Скобичівка разом мешкало 795 римо-католиків, 40 окатоличених українців та 1931 юдеїв.¹³

Під час Другої світової війни у вересні 1939 року місто було окуповане радянськими військами, а з 27 червня 1941 року — під німецькою окупацією. Багато жителів було вбито, а 80 чоловік відправлено на каторжні роботи до Німеччини.

Богородчани, ринкова площа. 1920-1930 рр.¹⁴

Єврейська громада¹⁵

Перші євреї оселилися в Богородчанах під час його заснування. У 1717 році євреї Богородчан і прилеглих сіл платили подушний податок у розмірі

¹³ Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станиславівської на рік Божий 1938. — Станиславів, 1938. — С. 27-28.

¹⁴ URL: <https://kresy.org.pl/10060269,foto.html?idEntity=9972606>

¹⁵ Bohorodczany Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/pol2_00071.html

756 золотих. У 1785 році була заснована школа шкільної мережі Г. Гомбурга, але через кілька років ця школа закрилася. Єврейське поселення зросло протягом 18 століття і досягло піку чисельності населення в 1890-х роках. З того часу почався занепад через виїзд людей у великі міста та еміграцію за кордон.

Під час російського завоювання в 1915 році козаки вчинили погром богородчанських євреїв. Кілька євреїв, у тому числі діти, були вбиті, жінки були зґвалтовані, а велика кількість майна була розграбована. Кілька жінок були жорстоко зґвалтовані в синагозі, де вони намагалися знайти притулок.

У 18 столітті євреї займалися орендою, корчмарством, торгівлею та ремісництвом. Основним джерелом існування місцевих купців у ХІХ — на початку ХХ ст. було виробництво полотна на основі вирощування тут льону; лісозаготівельна промисловість, торгівля лісом. Також євреї займалися шкірним і шевським ремеслом, інші працювали візниками. У 1911 році євреї отримали від влади дозвіл заснувати друкарню. У 1929 році за сприяння Джойнта була створена благодійна організація. Проте її функції були обмежені: сума позик, виданих у 1933-1934 роках, становила 540 злотих, розділених між 7 позичальниками. У наступному році сума позик становила лише 140 злотих, які були розділені лише між 3 позичальниками.

Рабин Урі Шрага (Фейвел)

Шрага (Фейвел) Шраер, який помер у 1898 році. Останній був відомий своїми симпатіями до сіонізму. Після смерті рабина Шраги-Фейвеля Шраера рабином Богородчан і головою Єшиви був призначений рабин Пінхас Горовіц. Він помер у 1920 році. Він залишив після себе письмові відгуки на чотири розділи Шулхан Аруха, новели про Талмуд, твір про Тору та інші твори. У той же час вчителем служив рабин Гіллель, син Іцхака Моше Лангермана. Він заснував єшиву «ТоратХаїм» у 1905 році. Після смерті рабина П. Горовіца виникла суперечка щодо престолонаслідування. Цей

З початку ХVІІІ століття в Богородчанах існувала організована громада з установами та рабинами. Першим рабином, про якого ми знаємо, був раббі Шімшон Галеві-Геллер, син ребе Авраама, який служив з 1720 року. Його син, раббі Меїр, син ребе Шімшона Галеві, успадкував його посаду та служив з 1750 року. Династія Халеві-Геллер також включав рабина Мешулама Фейбіша, сина ребе Баруха-Іцхака, який також служив адмором. Він помер у 1830 році. Приблизно в 1870 році в місті служив рабин Меїр Хакохен Раппапорт, його наступником став рабин Урі-

конфлікт було вирішено лише в 1927 році після арбітражу 3 рабинів з-за меж Богородчан.

Вже наприкінці XIX століття почала поширюватися діяльність сіонізму. У 1896 році була заснована група «Езрат Ізраїль» як філія львівської групи «Сіон». Метою цієї організації була участь у заснуванні «галицького» мошаву на землі Ізраїлю. До нього входило 50 членів. У 1898 році була створена сіоністська організація, яку очолив уже згаданий рабин Шраєр. У 1902 році в Богородчанах існувала сіоністська спілка «Бейт Ісраель», а з 1923 року функціонував осередок «Поале Ціон». У 1934 році Поале Ціон мав 36 членів. У 1925 році була створена філія Ezra, а в 1931 році – філія ревізіоністського руху. У 1939 році під її егідою була створена філія Brit Nashail. У 30-х роках у місті діяв гурток сіоністської молоді. Частина єврейської молоді Богородчан зараховувалася до членів і симпатиків комуністичної партії. У судовому процесі проти комуністів у 1938 році серед відповідачів був один із богородчанських євреїв.

Єврейське кладовище в Богородчанах майже повністю знищене. 2021 р.¹⁶

У 1903 році була заснована школа барона Гірша. У 1906-1907 рр. в ньому навчалося 206 дітей під керівництвом 3 учителів загального курсу та одного вчителя юдаїки. Очевидно, ця школа закрилася в 1937 році. У 1907 році курси івриту були запропоновані «Спілкою вчителів івриту Австрії». У 1909 році тут була єврейська жіноча школа.

Про історію богородчанських євреїв за часів радянської влади, а потім і за часів нацистського завоювання ми знаємо небагато. Ми знаємо, що євреї з Богородчан були ліквідовані у вересні 1942 року. Євреїв, які ще жили в

¹⁶URL: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2021/07/15/124092/view>

Богородчанах, евакуювали до Станіслава, і вони розділили таку ж долю, що й євреї того міста.

Зі слів Марії В. (Свідок № 1841), 1925 р. н., опитаної командою Яхад-Ін Унум, яка була свідком розстрілів зі свого будинку, розташованого біля кладовища, богородчанських євреїв розстрілювали на єврейському кладовищі. Виявляється, до місця розстрілу їх привозили групами по 10-20 осіб. Оскільки це було досить поширеним явищем по всій окрузі, євреїв розстрілювали в яму, коли вони йшли по дошці.

Марія В. згадує: «Була місцева поліція і мер. Місцеві міліціонери мали форму. Мер був росіянин чи українець, звали його Ернст. Моя мати плакала в той день, коли вбили євреїв».¹⁷

Цей пам'ятник встановлено на Івано-Франківському цвинтарі сім'ями Гастенів і Гальпернів на увічнення євреїв Богородчан, замордованих в часи Голокосту.

¹⁷URL: <https://yahadmap.org/#village/bogorodchany-ivano-frankivsk-ukraine.634>

Болехів¹⁸

Ринкова площа в Болехові. Зліва ратуша, кам'яниця № 14 і собор Святих жінок-мироносиць. 1910-1920 роки.¹⁹

Перша письмова згадка про «болехівські» землі належить до 1371 р. У податковому реєстрі 1515 року в Болехові з присілками Підгірче і Чишів документуються 3 попи (отже, уже тоді було 3 церкви), два млини і 30 ланів (близько 450 га) оброблюваної землі²⁰. У документах XV ст. згадується як Болехів Волоський.

1546 р. в Болехові, на Старій Бані, спорудили перше підприємство — солеварню. 1603 р. місту було надано магдебурзьке право. У XVI—XVII столітті Болехів кілька разів грабували і руйнували кримські татари.

Після Першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. місто увійшло до складу Австрії.

1 січня 1875 року стала до ладу станція Болехів Залізниці Ерцгерцога Альбрехта.

¹⁸Bolechów // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wieku», 1880. — Т. I. — S. 297. (пол.). URL:http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_I/297; Дов Бер-Болеховер. Спогади / Переклад з польської Василя Луцика. — Брустурів: Дискурсус, 2018. — 128 с.

¹⁹ URL:<https://kresy.org.pl/9015336,foto.html>. Źródło: www.polona.pl, sygn.: DŹS XII 8b Pocz.5825

²⁰Zródła dziejowe. Т. XVIII. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Cz. I. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Warszawa: Skład główny u Gerberta i Wolfa, 1902, s. 167.

1890 р. половину населення міста складали євреї²¹.

1939 року в місті проживало 11700 мешканців (4700 українців-грекокатоликів, 1000 українців-латинників, 1400 поляків, 3900 євреїв і 700 німців та інших національностей)²².

1939 р. в результаті анексії Радянським Союзом західноукраїнських земель Болехів приєднаний до Української РСР.

Місто стало відомим на Заході завдяки книзі американського письменника Даніеля Мендельсона «Загублені: Пошук шести із шести мільйонів» (англ. *The Lost: A Search for Six of Six Million*), яка розповідає про долю єврейської громади міста.

Панорама Болехова у 1904 р.²³

Єврейська громада²⁴

Початки єврейського поселення в Болехові сягають XVII століття. Євреїв привіз до міста засновник і власник Болехова Миколай Гедзінський. Євреї отримали від нього численні привілеї, які потім підтвердив король Сигізмунд III Ваза. Ортодоксальні євреї користувалися рівними з християнами правами. Вони були звільнені від певних податків і пільг, зокрема: під водою. Вони могли оселитися і заснувати будинки в будь-якій частині міста. За це їм доводилося платити лише невеликі збори. Гедзінський також дав їм землю для цвинтаря та площу для синагоги, де вони також могли звести інші будівлі.

Усі муніципальні установи назавжди звільнялися від податків. Спадкоємець дуже прихильно ставився до євреїв, про що свідчить те, що

²¹Description of the town in Jewish Encyclopedia.com. URL:<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/3482-bolechow>; Allg. Zeitung des Jud.1879, pp. 283-285.

²²Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. — Вісбаден, 1983. — С. 20. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10893/file.pdf>

²³URL: <https://castles.com.ua/n37n.html>

²⁴Historia społeczności.URL:<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/883-bolechow/99-historia-spoleczności/137101-historia-spoleczności>;<https://kehilalinks.jewishgen.org/Bolekhov/cemetery-1.htm>;
<https://www.jewishgen.org/Yizkor/bolekhov/bolekhov.html>

вони нарівні з християнами могли бути присяжними засідателями та обіймати посаду бургомістра.

Гедзінський також сприяв розвитку єврейської торгівлі. Ортодоксальні євреї були виключені з муніципальних судів. Скарги на євреїв можна було подати лише до спадкоємця міста. Євреї мали власний незалежний суд, а даян (суддя) представляв громаду в магістраті.

У XVII столітті розвиток міста було припинено через часті козацько-татарські набіги. У 1669 році козаки спалили замок у Жидачеві. Разом з ним були спалені всі офіційні документи та привілеї щодо Болехова. Тоді мешканці Болехова обрали своїми представниками двох євреїв – Лейба Ільковича та Ліпмана Лазаровича, які відповідали за впровадження нових книг. У Єврейському архіві зберігаються документи цього періоду, що регулюють відносини між власником та єврейською громадою. У 1670 році місто захопили татари, які спалили більшість будинків у Болехові. У 1678 році багато євреїв отримали фінансову допомогу у вигляді позик від Гжегожа Гедзінського, тодішнього власника міста та львівського єпископа²⁵.

Члени На-Szomerha-Cair у Болехові в 1915 році. Моше Хаїм Ейхель у передостанньому ряду, перший справа.²⁶

²⁵ Bolechów, "Jewish Encyclopedia". URL: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/3482-bolechow>: Allg. Zeitungdes Jud.1879, pp. 283-285.

²⁶ Світліну надала Рахель Зусман (уроджена Хаусманн Айхель) із сімейного архіву-польське коріння в Ізраїлі/проект POLIN Museum. URL: <https://sztetl.org.pl/pl/file/110170?ref=gallery>

У 18 столітті євреї становили більшість мешканців міста, але сама Болехівська церква, яка включала 13 прилеглих сіл, була однією з менших у регіоні. На той час кагали у Львові та Бродях нараховували приблизно по 7 тис. осіб, і Броди називали «маленьким Ізраїлем». Євреї займалися переважно ремеслом і торгівлею. В околицях міста було багато соляних копалень, тому багато євреїв виступали посередниками в торгівлі цією сировиною – продавали сіль за готівку, обмінювали її на зерно та інші продукти, а також продавали на ринках інших міст, в тому числі у Бродях і Львові. У цей період у місті діяв відомий єврейський письменник і хроніст Реб Бер Болехауер (Бер Біркенталь).

У 1711 році Яків Йойкель Галеві Горович (1679-1754) став рабином Болехова. Він змінив свого батька, рабина Майера, який очолив рабинат у Золочеві. З часом рабин Яків Йойкель покинув Болехів і став рабином у Бродях, а його місце в Болехові посів його син, рабин Мордке.

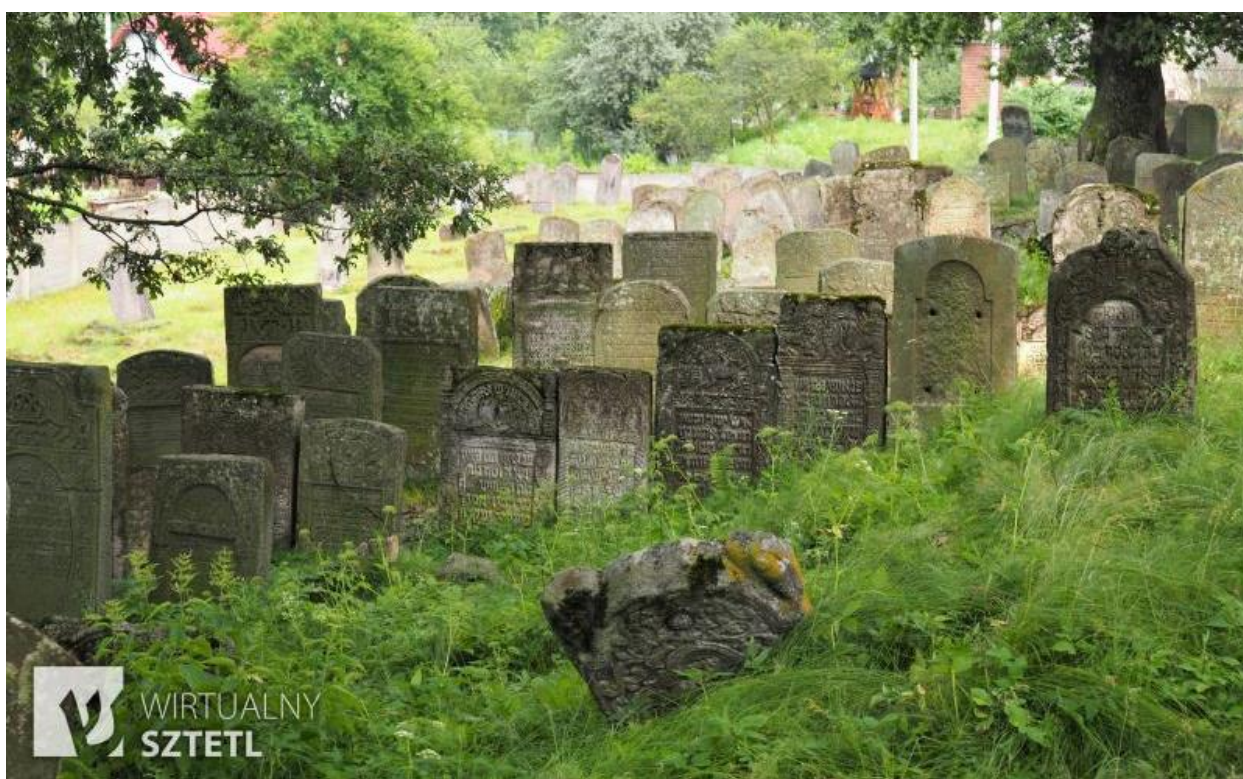
Болехів, подружжя Абрахам Адлер і Сара Адлер, уроджена Фрейліх. 1930-ті роки.²⁷

Хасидський рух був важливим явищем, який сформував єврейську громаду в Болехові. БаалШемТов знайшов тут багато послідовників. У *Geschichtedes Chassidismus* Дубнов пише, що протягом останніх десяти років життя Бештів [скорочення від Баал Тов Шем – прим. автора] (помер у 5520 р., тобто в 1760 р.) він здобув надзвичайну популярність, особливо на Поділлі, Волині та в Галичині, і на момент його смерті кількість його

²⁷Фото надано Шломо Адлером з сімейного архіву - проект «Польське коріння в Ізраїлі» / Музей історії польських євреїв. URL:<https://sztetl.org.pl/en/file/65760?ref=art&nid=137101>

прихильників становила приблизно 40 000. Проте ми не маємо джерел, на основі яких можна було б визначити кількість послідовників цадика в Болехові.

В результаті першого поділу Польщі в 1772 році Галичина опинилася частиною австрійського поділу. За правління імператора Йосифа II влада прагнула нормалізувати економічне та правове становище євреїв. Були спроби затвердити євреїв як землевласників. Біля Болехова була заснована колонія під назвою Новий Вавилон, куди поселили 10 єврейських родин, кожна з яких отримала по 12 десятин землі. Уряд надав євреям будівельні матеріали, але селяни повинні були повернути отриману землю та знаряддя праці. Умови в колонії були жакливі, а земля неродюча. Хоча колонізаційна кампанія спочатку знайшла прихильників серед єврейської громади, вона закінчилася провалом, і нововавилонська колонія незабаром збанкрутувала²⁸.

Болехів, мацеви на єврейському кладовищі. 2019 р.²⁹

Наприкінці 18 століття вплив Гаскалі – єврейського просвітництва – досяг Болехова. Ця течія розвивалася у 1780-х роках під впливом просвітницьких гасел у європейських країнах і прагнула до розвитку світської єврейської освіти, виступала за культурну та соціальну асиміляцію, виступала проти панування православ'я в житті євреїв. Вимога світської освіти збігалася з планами австрійської влади, яка прагнула асимілювати євреїв. Для єврейських дітей було запроваджено загальне обов'язкове

²⁸Dr. M. Hendel, The History of the Jews in Bolekhov at the End of the 18th Century (based on the book "The Memoirs of Reb Ber Bolekhover" and other sources), Sefer ha-zikaron le-kedoshai Bolechow (Memorial book of the martyrs of Bolechow), red. Y. Eshel, Association of Former Residents of Bolechow in Israel 1957, <https://www.jewishgen.org/yizkor/bolekhov/bol163.html>

²⁹UEL: <https://sztetl.org.pl/en/file/108940?ref=art&nid=8080>

навчання. Спочатку норми не дотримувалися, що спонукало владу посилити їх. Почали відкриватися німецькі школи, особливо для євреїв. Єврейські діти не могли навчатися в хедері, якщо не пред'являли свідоцтва про навчання в німецькій школі.

Ще один рецепт. Наступні правила були ще більш радикальними. На їх підставі єврей міг одружитися або влаштуватися підмайстром і оволодіти професією лише за наявності свідоцтва про відвідування німецької школи або вивчення німецької мови вдома. У Львові було створено спеціальну семінарію для єврейських учителів, яка утримувалася за рахунок єврейських податків. Був створений єврейський шкільний інспекторат, який очолив чеський маскіл Герц Гомберг. Він заснував 48 шкіл, у тому числі школу в Стрию, Долині, а через чотири роки ще 51 школу, в т.ч. у Калуші, Журавно та Болехові.

Якуб Блюменталь був учителем у Болеховській школі. Це була школа для хлопчиків. Навчалися дівчата у Львові та Бродах. Коли 1801 року Гомберг покинув Галичину, створення світських єврейських шкіл було припинено. Проте в Галичині почали відкриватися єврейські школи, які поєднували вивчення Тори з вивченням світських предметів. Про важливість єврейської громади з Болехова свідчить той факт, що під час відкриття єврейських шкіл у Львові та Станіславі у 1849 році на їх відкриття був запрошений маскіл Болеха Зеліг Гірш Мандшайн.

Болехів, ринок. 6 серпня 1917 р.³⁰

Перше покоління маскілів у Болехові представляв рабин Гірш Гольденберг. Його знали ще в рабинській школі в Падуї, він листувався з

³⁰URL: <https://kresy.org.pl/8343094,foto.html?idEntity=8054443>

місцевим рабином Шмуелем Реджо. Сини рабина Гірша Гольденберга були другим поколінням: Шмуель Лейб (1807-1846), Яків і Зелі гЦві Мандшайни (1812-1872). У 1830 році Самуель Лейб опублікував працю про маскільський рух. Керем Чемед виходив у 1833-1843 роках. Зеліг Цві Мандшайн видавав журнал «Га-Шачар» (Світанок), в якому виступав проти вчення хасидів. Він був чудовим письменником і яскравою, але скромною людиною.

До третього покоління маскилів у Болехові належав Нехемія Ландес (1835-1899). У 1879 році закінчив неповну гімназію й оселився у Львові. Нехемія Ландес багато зробив для реформування єврейського життя в Галичині, особливо в галузі освіти. Ландес видавав періодичний журнал «Бен Чананджа»³¹.

Болехів, будівля синагоги.³²

У 1890-х роках у Болехові виникли перші сіоністські організації. Згадки про них можна знайти на сторінках сіоністського тижневика «DieWelt» («Світ»). Перша така організація в Болехові мала назву «Тікват Ізраїль» (Надія Ізраїлю). Відомим активістом був учитель Беріш Бікл. На початку 20-го століття були створені нові сіоністські організації. У 1911-1913 роках

³¹ Dr. M. Hendel, Maskilim and Haskalah Movement in Bolekhov in the 19th Century, [w:] Sefer ha-zikaron lekedosheiBolechow (Memorial book of the martyrs of Bolechow), red. Y. Eshel, Association of Former Residents of Bolechow in Israel 1957, URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/bolekhov/bol163.html>

³²URL:<https://museum.bolekhiv-rada.gov.ua/publication/206-bolekhiv-sinagoga-z-istoriyi-dijalnosti.html>

курси, організовані сіоністською жіночою організацією Bnot Zion (Bnoit Zion - Дочки Сіону), вела вчителька Хуна-Ханан Хендель³³.

У 1910 році в Болехові проживало 4000 жителів. Греко-католики становили 5,5 % населення, католики — 14,9 %, євреї — аж 78 % населення. Це був найвищий відсоток єврейського населення в усіх містах Галичини.

Під час Першої світової війни єврейське населення в містечку значно зменшилось і становило 25%. Це сталося тому, що більшість євреїв емігрували з міста через страх перед російською армією. У міжвоєнний період євреї були переважно фабричними робітниками та торговцями. За фінансової допомоги Американського об'єднаного розподільчого комітету був заснований єврейський банк. З 1924 року сіоністи становили більшість у владі гміни і мали головний вплив на справи єврейської громади Болехова. У 1931 році в місті проживало 2986 євреїв.

Під час Другої світової війни, під час радянської окупації, єврейські установи були розпущені. Погіршилося й економічне становище євреїв. Вступ словацьких та угорських військ до міста 3 липня 1941 року супроводжувався антиєврейськими заворушеннями. 4 липня відбувся погром, під час якого євреїв побили та пограбували. У серпні в Болехові була встановлена німецька влада. Було створено юденрат на чолі з А. Руфейзенем³⁴.

Коли нацисти увійшли до міста, почалися переслідування єврейського населення, зокрема: Євреїв змушували виконувати важку фізичну роботу. Перша «Акція» відбулася на 28-29 жовтня 1941р. Під час рейду багато євреїв було розстріляно на вулицях міста (зафіксовано 10 транспортів з тілами). Решту, в основному інтелігенцію, загнали в будівлю колишнього штабу Червоної армії, а потім перевезли на місце розстрілу, поблизу села Танява. Тоді було розстріляно 750 осіб. В результаті цих подій Руфейзен покінчив життя самогубством. Наприкінці 1941 року Шиндлер змінив його на посаді голови юденрату. Тих, хто пережив «Акцію», загнали в гетто в Болехові. Це не було закрите гетто, але євреї могли залишати його лише на роботу.

У квітні 1942 року на єврейському кладовищі в селі Довжка було розстріляно 450 євреїв (друга «Акція»). У червні 1942 року в Болехові та навколишніх селах проживав 4281 єврей, 1588 з яких виконували різні види робіт.

У серпні 1942 року євреїв з навколишніх сіл переселили до Болехова. Третя «Акція» була проведена 3-5 вересня 1942року. Близько 600 євреїв було розстріляно в Болехові, а близько 450 євреїв (за іншими даними 1600) було перевезено спочатку до міста Стрий, а потім до німецького табору смерті в Белжець. В «Акції» брали участь німецька жандармерія, українська поліція,

³³ Y. Eshel-Elendman, BnotTzion (The Daughters of Zion), [w:] Sefer ha-zikaron le-kedosheiBolechov (Memorial book of the martyrs of Bolechow), red. Y. Eshel, Association of Former Residents of Bolechow in Israel 1957, <https://www.jewishgen.org/yizkor/bolekhov/bol071.html>

³⁴Bolechov, [w:] TheEncyclopedia of Jewish Life during and before the Holocaust, t. 1, red. S. Spector, New York 2001, s. 166.

єврейська поліція та відділ поліції безпеки. Після цієї «Акції» Шиндлер повісився, а в місті залишилося близько 2500 євреїв.

У жовтні-листопаді 1942 р. частина євреїв була депортована до Стрия. У Болехові залишилося лише 1748 єврейських робітників. У грудні 1942 року євреїв, які працювали в Болехові, перевезли до казарм. Ці дії були рівнозначні ліквідації гетто в Болехові. Євреїв, які на той час ще були в місті, розстріляли німці в липні 1943 року під час четвертої «Акції». Їх поховали на єврейському кладовищі в Болехові. Тоді ж у Стрию німці розстріляли групу євреїв з Болехова.

У 1990 році на єврейському кладовищі в Болехові відкрито пам'ятник на честь євреїв, убитих нацистами під час Другої світової війни³⁵.

У Болехові збереглася синагога кінця XVIII ст., єврейський цвинтар. Синагога знаходиться навпроти костелу та ратуші. Вона стоїть на місці старої дерев'яної синагоги. Вона була побудована в 1789 році, а потім перебудована в 1808 році. У Болехові була також реформаторська синагога та хасидський клоіз, але ці будівлі не збереглися до наших днів.

Синагога³⁶

Сьогодні у Болехові збереглася синагога та єврейське кладовище. Синагога збудована в першій половині XIX ст. Була однією з найбільших в околицях. Функціонувала до нацистської окупації (1942 р.). Внутрішній інтер'єр був зруйнований і знищений. За розповідями болехівчан, нацисти організували тут склад, де зберігали відібране в євреїв золото, ювелірні золоті прикраси та інші цінності. Одразу після війни, за радянської влади, тут розмістили «Заготзерно».

В 1959 році колишню синагогу перетворили на клуб працівників шкіряної фабрики «Клуб шкіряників», провівши перебудову і реконструкцію за проектом Ю. Доскоча. На першому поверсі влаштували танцювальний зал, а на другому – глядацький зі сценою і кріслами. Кімнати на сходовій клітці пристосували під адміністративні та складські приміщення. Галерею для жінок переобладнали під кінобудку. На початку 90-х рр. минулого століття споруду передали на баланс Болехівського об'єднання промислових підприємств. На першому поверсі синагоги влаштували швейний цех. В 2001 році підприємство збанкрутувало і споруду передали на баланс Болехівської міської ради. Сьогодні, на жаль, не маючи застосування і належного збереження, будівля руйнується і тому потребує капітального ремонту.

Уродженець Болехова

Дов Бер (Біркенталь)³⁷ (1723, Болехів — 1805, там само) — галицький єврейський письменник та хроніст, купець і торговець вином. Народився в

³⁵Bolechov, [w:] Holokost na teritorii SSSR, red. I.A. Altman, Moskwa 2009, s. 96.

³⁶URL:<https://museum.bolekhiv-rada.gov.ua/publication/206-bolehiv-sinagoga-z-istoriyi-dijalnosti.html>

³⁷Ісаєвич Я.Д. БОЛЕХОВЕР Бер [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. - 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bolehover_B

сім'ї виноторговця. Батько походив з Межиріча, під час Хмельниччини переїхав до Болехова, мав зв'язки з польською та угорською шляхтою.

Окрім талмудичної засвоїв світську науку в учителя-християнина, який навчив його також польської, латини, німецької та французької мов. Вивчав різні теологічні християнські праці, зокрема Новий Завіт. Після одруження відкрив значний склад мадярського вина у Львові, по яке кожного року їздив до Угорщини. Товар продавав зокрема магнатам, шляхті. Окрім того, тримав крамницю в центрі Болехова. Завдяки знайомству з представниками «високих сфер» став одним з чільних діячів свого народу в Галичині. 1759 року як представник урядової синагоги брав участь в диспуті з франкістами у львівській кафедрі.

Після того, як у 1772 р. Галичина перейшла до Австрійської імперії взяв прізвище Біркенталь. На старість повернувся до рідного Болехова, був одним із лідерів юдейської громади Болехова.

Автор двох пам'яток: «Diver(j) Vira» (івр. «Слова розуму»), у якому піддав критиці франкістів та деякі інші сектантські рухи тогочасного юдаїзму. друга праця збереглася неповна, перебувала в бібліотеці «Jewish College» (Лондон).

Перекладав на іврит німецькі та польські історичні твори. Окрім того, залишив мемуари, в яких описав соціальне, культурне і політичне життя єврейських громад Галичини XVIII століття. Похований на болехівському кіркуті, його могила збереглася.

Болехів, єврейський цвинтар.³⁸

³⁸URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/bolekhiv-jewish-cemetery/>

Брошнів-Осада³⁹

Заснування села Брошнів відносять до XVI ст. У 1515 році землі між річками Сівкою та Чечва були передані польським королем Сигізмундом Августом братам Брошньовським. Уже через сто років у польських торговельних документах Брошнів згадується як повноцінне село неподалік торговельного шляху. Пізніше, через поділи Польщі наприкінці XVIII століття, Брошнів разом із усією Галичиною опинився у складі Австро-Угорської імперії.

Більше відомостей про село Брошнів збереглося уже з новітніх часів. Згідно із записами після скасування панщини у 1848 році графиня Брошньовська виїхала з села, продавши маєток. Згодом власником господарства став пан Голубовський, який мешкав у Відні.

Із вісімдесятих років XIX століття розпочинається новий період розвитку Брошнева. У цей час австрійські капіталісти Шраєр та Іштер, зорієнтувавшись у багатствах, можливостях та умовах регіону, скуповують у брошнівських селян землю та будують у Брошневі деревообробний завод. Ще однією новобудовою в селі стала вузькоколійна залізниця (на даний час розібрана), що вела від Брошнева аж у гори до сіл Осмолода та Підлюте. Будівництво її розпочалося у 1900 році і вона була призначена для перевезення деревини на заводи Брошнева.

Парова лісопилка Дж. Ф. Glesinger - будівля пилорами. 1938 рік.⁴⁰

З 1909 р. власником брошнівських земель став ще один австрійський капіталіст – Глезінгер. Десь у 1911-1912 роках фірма “Глезінгер” почала виготовляти високоякісну деревну продукцію – переважно лісопилну. У

³⁹АСТА CARPATHICA15. – Дрогобич 2014. URL:file:///C:/Users/38067/Downloads/Acta-Carpathica-15.pdf

⁴⁰URL: <https://kresy.org.pl/8969732,foto.html?idEntity=8969628>

1921 році німецьким промисловцем Фрімером було збудовано нове потужне лісопильне виробництво.

У польський період (1921-1939 рр.) у Брошневі-Осаді нарощується виробництво деревини.

У вересні 1939 року розпочалася Друга світова війна, Польща розпалася, а в Галичину повернулись більшовики. З цього часу всі деревообробні заводи Брошнева підпорядковуються центральній владі і отримують відповідно назви: колишня фірма Глезінгера – Деревообробний комбінат імені 17 вересня, а завод Фрімера – Деревообробний комбінат № 9 імені Тимошенка

У 1939 році в селищі проживало 1980 мешканців (300 українців, 1380 поляків, 240 євреїв і 60 німців)⁴¹.

Під час німецької окупації в Брошневі-Осаді було два трудові табори для євреїв, закриті в 1943 р. Загалом німці розстріляли кілька сотень євреїв. Місцеве населення врятувало в криївці 122 єврейських дітей⁴².

У 1946 – 1953 рр. тут був пересильний пункт для висилання людей у Сибір (колишній табір для військовополонених з 10 бараків), встановлений пам'ятний знак⁴³.

Синагога в Брошневі, 2009р.⁴⁴

⁴¹Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. — Вісбаден, 1983. — с. 20. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10893/file.pdf>

⁴²Холокост на території ССРСР: Енциклопедія / Гл. ред. И. А. Альтман. — М.: Російська яполитическая енциклопедія (РОССПЭН): Научно-просветительный Центр «Холокост», 2009. — С. 112-113.

⁴³ На Прикарпатті освятили пам'ятний хрест жертвам сталінських репресій. ФОТО. — «Вікна», 2019.08.12. URL: <https://web.archive.org/web/20190813052900/http://vikna.if.ua/news/category/if/2019/08/12/101068/view>

⁴⁴ Синагога збудована в "палестинському" стилі архітектором Адамом Аппенцеллером у 1931 році. За радянських часів будівля повністю перебудована під магазин.

URL: https://myshtetl.org/synagogues/syn_galicia4.html

Букачівці⁴⁵

Букачівці перед Першою світовою війною.⁴⁶

Перша згадка в письмових джерелах про Букачівці датується у 1438 роком⁴⁷.

12 березня 1510 року дідичі села Букачівці Станіслав та Вільбранд отримали від короля Сигізмунда Старого привілей на заснування однойменного містечка з магдебурзьким правом⁴⁸.

Торговий шлях Львів — Галич, що пролягав через місто, сприяв розвитку торгівлі й ремесел. Можливо в цей час тут з'явилися і перші євреї. Станом на 1765 рік тут існував єврейський кагал, було 327 євреїв⁴⁹.

У 1939 році в селі проживало 3850 мешканців (1170 українців, 1030 поляків, 450 польських колоністів, 50 латинників, 860 євреїв)⁵⁰.

⁴⁵Bukaczowce // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wiek», 1880. — Т. I. — S. 457. (пол.). URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_I/457; Baliński M., Lipinski T. Bukaczowce // StarożytnaPolska. — Warszawa : nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. — Т. II. — Część 2. — S. 702. (пол.).URL: <https://polona.pl/item-view/77d301fd-a090-4110-b173-41b6e8bfcfb8?page=80>;

⁴⁶URL: <https://25ua.s3-eu-north-1.amazonaws.com/Photos/20169/b3396579.jpg>

⁴⁷Aktagrodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej : z archiwum takzwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyis. Alexandrah. Stadnickiego. T. 12, [Najdawniejsze zapiski sądów haliwickich 1435-1475]. — Lwów, 1887. — Т. XX — S. 32. — № 264—265. URL: <https://polona.pl/preview/10587f96-fd5a-4871-a0cd-ed24d009b8f5>

⁴⁸Matricularum Regni Poloniae Summaria, pars. IV. vol. I. №970. URL: <https://web.archive.org/web/20210520074452/https://litopys-skaly.blogspot.com/2019/01/12-1510.html>

⁴⁹Слободян В. Храмы Рогатинщини. — Л. : Логос, 2004. — С. 213. — ISBN 966-737-64-7.

⁵⁰Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. — Вісбаден, 1983. — С. 66. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10893/file.pdf>

Єврейська громада⁵¹

Початки присутності євреїв у Букачівцях сягають 18 століття. Розмір громади збільшився в 19 столітті, досягнувши свого піку в 1900 році – 1216 євреїв (50% від загальної кількості). Проте під час Першої світової війни та внаслідок еміграції після неї громада зменшилася майже вдвічі. У міжвоєнний період активно діяв сіоністський рух. З ініціативи сіоністів у місті була створена школа івриту; активізувалося культурне життя.

У 1939–1941 роках Букачівці перебували під радянською окупацією, що призвело до краху попередньої моделі життя, заснованої на приватній торгівлі та ремеслах.

Німці увійшли в місто 3 червня 1941 року. Громада була знищена в трьох наступних «акціях»: 21 вересня 1942 року (Йом Кіпур), 26 вересня 1942 року та 19 січня 1943 року. Майже всіх в'язнів букачівського гетто окупанти вивезли до нацистського табору смерті в Белжець.

Збереглася синагога, документи свідчать, що її збудовано близько 1727 року, перебудовано біля 1797 року. Після Другої світової війни її перебудували на цех пекарні. Біля неї розміщено міську лазню – колишня міква.⁵²

Букачівці, будівля синагоги. 2007 р.⁵³

⁵¹ HistoriaspolecznosciURL:<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/183917-bukaczowce/99-historia-spoleczności/183918-historia-spoleczności>; Bukaczowce, [w:] The Encyclopedia of Jewish Life before and during the Holocaust, red. S. Spector, G. Wigoder, New York 2001, t. I, s. 221.

⁵² СлободянВ. ХрамыРогатинщини. — Л. :Логос, 2004. — С. 213. — ISBN 966-737-64-7.

⁵³ URL: <https://sztetl.org.pl/pl/media/104302-bukaczowce-synagoga-wul-perszoho-trawnja-7>

Єврейський цвинта⁵⁴ у Букачівцях, ймовірно, виник під час заснування гміни у 18 столітті. Позначено на австрійських кадастрових картах 1848 року. Він розташований біля Свіржа, на південь від колишнього єврейського кварталу. Відомо, що він пережив німецьку окупацію та весь період Другої світової війни у відносно хорошому стані, але його руйнування відбулося вже за радянських часів. Зараз на цвинтарі небагато надгробків (близько 100), але рослинність стала дуже рясною, тому попередня оцінка об'єкта є неможливою. Тут поховані жертви німецького геноциду, а також рабин на ім'я Зінгер.

На межі 20-21 століть з ініціативи єврейських громад була зроблена спроба огородити некрополь бетонними плитами. Його не добудували, а вже готові елементи стіни та воріт з часом зруйнувалися. В.2019 р. біля залишків огорожі можна знайти поодинокі надгробки, ймовірно перенесені з початкового місця.

Букачівці, мацеві на єврейському цвинтарі. 2019 р.⁵⁵

Будівля колишньої синагоги, 2019 рік.⁵⁶

⁵⁴ Sołowka L. M., Bukacziowcy, [w:] Hołokost na terytorii SSSR. Encyklopedia, Moskwa 2009, ss. 116–117; Weisman Ch., Bukaczowce, [w:] Kehilat Rohatyn we-ha-sewiwa, Tel Awiw 1962, s. 336. URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/rogatin/roh325.html#Page336>

⁵⁵ URL: <https://sztetl.org.pl/en/file/104297?ref=art&nid=183922>

⁵⁶URL: <https://sztetl.org.pl/he/file/104299>

Бурштин⁵⁷

Бурштин, ринкова площа в період перед Першою світовою війною.⁵⁸

Перші письмові згадки про поселення, що було попередником сучасного Бурштина — Нове село датуються 1554 (за іншими даними 1436 роком).

У другій половині XVI століття містечко належало польському шляхтичеві Скарбеку. В жовтні 1629 року поблизу міста відбулась відома битва, у якій реєстрові козаки та коронне військо під командуванням Стефана Хмелецького розбило нападників-татар на чолі з Саламет-Герасєм, які поверталися з награбованим із Белзької землі⁵⁹.

Від 1630 року власником Бурштина був магнат Яблоновський. у період Польсько-турецьких воєн XVII століття (1629, 1675 роки) місто неодноразово зазнавало руйнацій від набігів татар і турків.

Був центром Бурштинського повіту: до 1867 р. — адміністративного, до 1919 р. — судового.

1 вересня 1866 року через станцію Бурштин пройшов перший потяг Львів -Чернівці.

Починаючи від 1939 року місто — у складі УРСР. Під час Німецько-радянської війни (1941-1945) Бурштин перебував під німецькою окупацією від 4 липня 1941 року до 26 серпня 1944 року.

⁵⁷Bursztyn // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wieku», 1880. — Т. I. — S. 475. (пол.). http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_I/475

⁵⁸URL: <https://kresy.org.pl/9978952,foto.html?idEntity=9971779>

⁵⁹Рудницький С. Українські козаки // Коли земля стогнала / упорядник, автор передмови В. Щербак. — К.: Наукова думка, 1995. — С. 259—260. — ISBN 5-319-01072-9.

Єврейська громада⁶⁰

Євреї жили у Бурштині з початку XVII ст. На початку 18 ст. існував єврейський цвинтар. У середині 18 ст. була збудована синагога. Рабином у Бурштині у 18 ст. був Цві Ашкеназі.

У 1765 р. у Бурштині проживало 582 євреї.

У 1840-х роках. у Бурштині був лікар-єврей, у 1850 р. – 2 лікарі-євреї.

Основні заняття євреїв у 19 ст. – торгівля.

У 1813 р. у Бурштині було 413 євреїв, але вже до 1880 р. їх кількість зросла до 2017 осіб – 51% всього населення містечка.

На початку 20 ст. у Бурштині було 2 єврейські банки, які об'єдналися в Кредитний банк. На початку 20 ст. були 10 синагог, переважно хасидських, училище для хлопчиків із правами загальних народних училищ, засноване 1898 р. коштом фонду барона Гирша (1908 — 160 учнів), професійне училище дівчатам і читальня.

У 1909 р. було відкрито школу з викладанням на івриті.

У 1900 р. у Бурштині проживали 2005 євреїв (45,2%), у 1910 р. – 2245 (45,8%)

У 1865-1914 рр. Бурштин був резиденцією хасидського цадика Нохума Ейхенштейна, правнука Жидачівського Ребе. Хоча Бурштинська династія вважається частиною Жидачівської, сьогодні в Нью-Йорку існують окремі Бурштинські синагоги, і династію очолює Бурштинський Ребе (2015 р – Довід Ейхенштейн).

Євреї на майдані Ринок, поч. 20 ст.

⁶⁰URL: <https://myshtetl.org/lvovskaja/burshtyn.html>

Більшість серед євреїв Бурштина складала белзькі та чортківські хасиди.

Рабинами в Бурштині в 18-20 ст. були Йосеф Теумім, Йосеф Шварц, до 1898 – Меір Ланда, в 1898-1907 рр. – його син Мойше, син Мойше - Герц був рабином до початку 1940-х років.

З початку 20 ст. у Бурштині діяли різні сіоністські організації.

У 1914 у Бурштині бешкетували козачі частини російської армії. У синагозі було вбито 70-річного єврея, який намагався захистити від зґвалтування єврейську дівчину.

У 1920-30-х роках у Бурштині діяли відділення різних єврейських партій та організацій.

У 1921 р. тут проживав 1431 єврей – 40% від всього населення містечка, в 1931 р. – 1802 єврея.

У 1939 році Бурштин потрапив під радянську окупацію. Це означало кінець нинішньої моделі життя, заснованої на дрібному виробництві, торгівлі та ремеслах.

У 1940 р. кілька єврейських сімей було вислано до східних районів СРСР.

Під час Німецько-радянської війни (1941—1945) Бурштин перебував під німецькою окупацією від 4 липня 1941 року до 26 серпня 1944 року.⁶¹

Загальний вигляд єврейського цвинтаря в Бурштині, розташованого між вулицями Герцена та Валовою, 2019р.⁶²

⁶¹ Історія міст і сіл Української РСР, Бурштин. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

⁶²URL:<https://kresy.org.pl/9979801,foto.html?idEntity=9971779>

Бурштин, будівля колишньої синагоги.

Гетто⁶³

На початку серпня 1941 року німецька окупаційна влада створила в Бурштині гетто. Юденрат із восьми осіб спочатку очолював Майн Тобіас, який пішов у відставку через кілька тижнів, коли його попросили відправити групу молодих людей у примусові трудові табори. У нього залишився двоюрідний брат Філіп Тобіас. Іншими членами Юденрату були Єгуда-Герш Фішман і доктор Ліпа Шумер.

Лікар Шумер, який пережив Голокост, згадував: *«Увесь район, де жили євреї, німці перетворили на гетто. Єврейський квартал був дуже перенаселений – в одній кімнаті проживало до 20 чоловік. У гетто жили також євреї, вигнані зі своїх домівок у сусідніх селах. Був голод – не дозволяли купувати їжу в магазинах не євреїв. Юденрат відповідав за розподіл скромних пайків хліба – трохи більших для людей, які виконували примусову роботу на будівництві доріг. Багато євреїв померло від голоду, їхні опухлі тіла кілька днів лежали на вулицях».*

У травні 1942 року німці дозволили заснувати осередок Єврейської суспільної самопомочі⁶⁴ на чолі з доктором Вольфом Шмороком (Wolf

⁶³ Bursztyn, [w:] Hołokost na terytorii SSSR. Encyklopedia, Moskwa 2009, s. 119; Bursztyn, [w:] The Encyclopedia of Jewish Life before and during the Holocaust, Jerusalem – New York, s. 223; Bursztyn, [w:] Encyclopedia of camps and ghettos, 1933–1945, Ghettos in German-Occupied Eastern Europe, V. II A, New York 2012, ss. 766–767; URL: <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/929-bursztyn/116-miejsca-martyrologii/45094-getto-w-bursztynie>

⁶⁴ Єврейська громадська самопоміч — створена за згодою окупаційної влади в травні 1940 р. і ліквідована 29 липня 1942 р. — була організацією добровільної опіки єврейського населення. Місцевими органами самопомочі були районні та міські єврейські комітети опіки, які діяли в окремих гетто. Президія єврейської самопомочі була розташована в Кракові та контролювала приблизно 400 закладів опіки в гетто. Зібрані грошові субсидії, продукти харчування, ліки та одяг передали найбільш потребуючим, народним кухням, закладам закритого типу та іншим закладам. Голова Президії Міхал Вайхерт, Генеральний секретар Емануель Рінгельблюм. [джерело: <https://www.jhi.pl/>]

Szmorak). Однак суттєво полегшити страждання бурштинських євреїв було пізно.

У вересні 1942 року в гетто було ув'язнено 1650 осіб.

21 вересня 1942 року близько 200 євреїв було депортовано до німецько-нацистського табору смерті в Белжець. Решту 15 і 22 січня 1942 року німці вивезли до Букачівців і Рогатина.

За даними Надзвичайної радянської державної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників, загалом німці депортували 1806 євреїв з Бурштина до німецько-нацистського табору смерті в Белжець.

Після звільнення Бурштина від нацистів в 1944 р. – залишилося 13 євреїв.

У 1950-х роках у Бурштині мешкало кілька єврейських сімей. Будинки 2 синагог, що збереглися, використовувалися під складські приміщення, на території єврейського цвинтаря розбитий міський парк. Сьогодні євреїв тут нема.

Меморіальний напис у таборі смерті Белжець

Верховина⁶⁵

Жаб'є, частина міста з римо-католицьким костелом.1935 р.⁶⁶

Жаб'є (Zabie) – один із центрів гуцульської культури, районний центр. У 1962 р. «советами» воно було перейменоване у «Верховина».

Перша писемна згадка про селище датується 1424 роком: 17 серпня Жаб'є згадане у грамоті великого князя Лева-Свидригайла⁶⁷.

У 1772 році в результаті Першого поділу Речі Посполитої між Російською імперією, Прусією та Австрією землі теперішнього Верховинського району увійшли до Австрії.

Під час Першої світової війни в околицях села Жаб'є та інших сіл точилися бої між австрійцями та росіянами. Багато гуцулів воювали у складі австрійської армії, особливо у легіоні Українських січових стрільців.

На початку ХХ століття Жаб'є мало пошту, суд, аптеку, телеграф, греко-католицьку церкву. Тут працювали одразу два лікарі – Невестюк і Мілгром.

З 1921 до 1939 року Верховина входила до складу Польської народної республіки.

17 вересня 1939 р. на підставі пакту Молотова – Ріббентропа, радянські війська вступили на територію Галичини.

⁶⁵ Żabie, wś, pow. kosowski // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wiek», 1895, T. XIV – S. 711-712.URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XIV/711; Пониполяк П. М. ВЕРХОВІНА (до 1962 — Жаб'є) // Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001—2023. — ISBN 966-02-2074-X;URL;<https://karpaty.localhistory.org.ua/zabie>;URL:https://esu.com.ua/search_articles.php?id=33684;

⁶⁶URL: <https://kresy.org.pl/9148312,foto.html?idEntity=8973690>

⁶⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией: [В 15-ти т.]. — СПб. : Тип. Эдуарда Праца, 1863. — Т. 1 : 1361—1598. — С. 8.

Церемонія освячення Сільськогосподарської школи в Жаб'є. Серед зібраних у першому ряду у традиційному гуцульському вбранні стоїть міський голова Жаб'я Петро Шекерик-Доників. 1937 р.⁶⁸

Єврейська громада⁶⁹

Незалежна єврейська громада в Жаб'є була заснована в 1880-х роках. У 1890 році тут проживало 654 євреї, що становило 9,6% населення. Багато з них займалися хліборобством. У 1921 році серед 8188 мешканців містечка було 673 євреї, що становило 8,2 % його населення.⁷⁰

За даними ESJF (European Jewish Cemeteries Initiative), можна припустити, що єврейське кладовище виникло у 1880-х роках, але найстаріший збережений надгробок відноситься до початку 20 століття. Його немає на старих картах. За словами мешканців, надгробки не використовувалися для будівництва та були знищені природою. Цвинтар оточений залишками старої дерев'яної огорожі висотою 1,2 метра. На місці лежить 30 надгробків і фрагментів. Дата найстарішого надгробку: 1922 рік. Дата останнього надгробка: 1935 рік.

У червні 1941 року, ще до приходу німців, багато євреїв втекло на румунську Буковину. 15 грудня 1941 року німці зігнали решту євреїв до гетто, розташованого на околиці міста. Через кілька днів їх розстріляли над раніше виритими ямами.

⁶⁸URL: <https://kresy.org.pl/8976908,foto.html?idEntity=8714857>

⁶⁹URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/verkhovyna-jewish-cemetery/>

⁷⁰ "Zabie," [in] *The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust*, vol. 3, eds. Sh. Spector, G. Wigoder, New York 2001, p. 1478; <https://sztetl.org.pl/en/towns/v/977-verkhovyna/99-history/183203-history-of-community>

Таблиця⁷¹

	К-сть євреїв на 01.01.1939	% Від заг. к-сті	К-сть знищених на місці	Примітки
Жаб'є	490	6	700- 1300 ("Флесівка")	Тут загинули євреї з Жаб'є та із сіл колишнього Жаб'ївського району

Верховина (Жаб'є), єврейський цвинтар.⁷²

⁷¹Любов Соловка Геноцид євреїв Коломийського округу дистрикту Галичина (1941-1944 рр.)
https://shron1.chtyvo.org.ua/Solovka_Liubov/Henotsyd_ievreiv_Kolomyiskoho_okruhu_dystryktu_Halychyna_1941_1944_rr.pdf?PHPSESSID=atcb9t9aaqn0t4luev7ekcfmq7

⁷²URL: <https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=set&id=14902>

Войнилів

4 червня 1437 р. Войнилів (в книзі – Вонилів, лат. Wonylów) згаданий в найдавніших записах галицьких судів (1435-1475 років) – «Актах гродських і земських».⁷⁴

Поселення було королівщиною.⁷⁵ У податковому реєстрі 1515 року в селі документується млин і 2 лани (близько 50 га) оброблюваної землі⁷⁶.

1552 р. король Сигізмунд II Август дозволив львівському стольнику Прокопу Сенявському заснувати на магдебурзькому праві місто Прокопів — так Войнилів отримав магдебурзьке право і на короткий час змінив назву.⁷⁷ З набуттям статусу містечка тут почали активно розвиватися ремесла й торгівля, двічі на рік проводилися ярмарки.

Після 1-го поділу Польщі (1772) Войнилів увійшов до складу Австрії (від 1867 року – Австро-Угорщина).

⁷³Wojnilów // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wieku», 1893. — T. XIII. — S. 754. URL:http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XIII/754; Siółko // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1889. — T. X. — S. 623. http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_X/623; Korona polska przyzłotej wolności starożytnemi rycerstwa polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego kleynotami [...] ozdobiona [...]. T. 4. URL:<https://polona.pl/preview/4b074fa8-7892-4134-9377-1f2e3520a35b>

⁷⁴ Akta grodzkie i ziemskie z archiwum...— Lwów, 1887.— T. 12.— 564 s. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_AktaGr_12/e_dzherela_AktaGr_12.pdf

⁷⁵F. Sikora. Sieniawski Rafał h. Leliwa (zm. 1518) // Polski Słownik Biograficzny.— Warszawa — Kraków, 1996.— t. XXXVII/1, zeszyt 152.— S. 147—148. (пол.)

⁷⁶Zróżdła dziejowe. Tom XVIII. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Cz. I. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. s. 171 — Warszawa: Skład główny u Gerberta I Wolfa, 1902. — 252 s.

⁷⁷M. Baliński, T. Lipiński. Starożytna Polska. — Warszawa, 1845. — T. II. — Cz. 2. — S. 721.

Після окупації Західноукраїнської Народної Республіки поляками в 1919 році в містечку був осередок постерунку поліції та гміни Войнилів Калуського повіту.

Войнилів, ринкова площа. 1917 р.⁷⁸

Єврейська громада⁷⁹

Найдавніша відома єврейська громада датується 18 століттям. Єврейська громада була хасидською.

Точний час заснування єврейського цвинтаря невідомий. Спочатку він зустрічається на Другому, а згодом і на Третньому австрійському обмірі 1860-1880-х років, тому можна припустити, що цвинтар виник у середині XIX ст. Найстаріший збережений надгробок відноситься до кінця 19 століття.

Жодне інше місто чи село цим кладовищем не користувалися. Ізольований приміський схил біля води не має жодного знаку чи маркера. До нього можна дійти по вулиці Франка вниз, доступ відкритий для всіх. Навколо цвинтаря немає ні муру, ні огорожі, ні воріт. Від 1 до 20 звичайних надгробків, понад 75% яких повалено, датуються 1930 роком. На кладовищі немає відомих братських могил. Муніципалітет володіє майном, яке зараз використовується для сільського господарства (посіви або випас тварин). Прилеглі об'єкти сільськогосподарські та житлові. Межі цвинтаря незмінні з 1939 р. Цвинтар був спустошений під час Другої світової війни.

У 1939 році у Войнилові проживало 2850 мешканців (1450 українців-грекокатоликів, 250 українців-римокатоликів, 150 поляків і 1000 євреїв), а в

⁷⁸ URL:https://violity.com/ru/108698311-vojniviliv-galichina-plocsha-rinok-lipen-1917-r?utm_source=also_like&utm_medium=vojniviliv-galichina-plocsha-rinok-lipen-1917r&utm_campaign=2000uah

⁷⁹URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/voynyliv-jewish-cemetery/>

Сільці — 880 мешканців (670 українців, 80 поляків, 70 латинників і 60 євреїв)⁸⁰.

В роки німецької окупації Войнилів входив до Крайсгауптманшафту Калуш. Єврейське населення Войниліва було розстріляне у Рогатині.

Уродженець Войниліва

Сидор Рей, уроджений Ізідор Рейсс (6 вересня 1908 – 15 листопада 1979), був польським поетом та прозаїком. Вивчав право та політологію у Львівському та Варшавському університетах. Як письменник Рей дебютував у 1929 році.

У міжвоєнний період працював у єврейському притулку Януша Корчака у Варшаві.⁸¹ Своє оповідання Аніол-Строж («Ангел-охоронець»; 1957), що входить до книги «Księga rozbitków», він присвятив пам'яті Януша Корчака.⁸²

Напередодні Другої світової війни, навесні 1939 року, Сидор Рей емігрував до Нью-Йорка. Його дружина і дочка, що залишилися в Польщі, загинули в Кракові під час Голокосту.

Войнилів, мацеви на єврейському цвинтарі.⁸³

⁸⁰Володимир Кубійович. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939, стор. 33 — Вісбаден, 1983. — 205 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10893/file.pdf>

⁸¹URL: <https://encyklopedia.interia.pl/literatura-polska/news-rey,nId,1989107>

⁸² Сидор Рей, Ангел-хранитель: История, тр. Н. Гутерман, Комментарий, т. 1, с. 67, № 2, февраль 1979 г., с. 58: Рассказ завоевал признание читателей: ср. Ян Леща, «Похвала», письмо в редакцию, Wiadomości: tygodnik (Лондон), vol. 12, № 2 (615), 12 января 1958 г., с. 4.

⁸³URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/voynyliv-jewish-cemetery/>

Antoni Kuczek kresy.org.pl

Галич, ринок. 1917 р.⁸⁵

Перша згадка про Галич датована 290 р. Готський історик Йордан згадував місто у своїй праці «Getica». В праці під 290 роком розповідається про битву біля міста Galtis⁸⁶.

Галич згадується під 898 роком у творі «Діяння угрів» угорського хроніста Аноніма. Цей твір написаний при дворі угорського короля Бели III. Описується ласкава зустріч князя угрів Альмоша (Арпада) галицьким князем⁸⁷

Відомо, що давній Галич був великим економічним і культурним центром Київської Русі. Хоча саме розташування міста — за межами власне Русі.

У 1140 році він згадується в Іпатіївському літописі. Князь Ігор Василькович (у хрещенні Іван) після смерті брата Ростислава (у хрещенні Григорія) став князем у Тереховлі, але залишився в Галичі, імовірно, бо

⁸⁴ Halicz // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wiek», 1882. — Т. III. — S. 15. (пол.) — S. 15—19. (пол.). URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Sownik_geograficzny/Tom_III/15; Пастернак Я. Старий Галич: археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. / Вступ. ст. І. М. Ковалюк; Ред. кол.: В. В. Грещук, В. І. Кононенко, Р. В. Піхманець, В. М. Бойчук. Інститут українознавства Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника. — Івано-Франківськ: Вид-во "Плай", 1998. — 348 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/PasternakStHalych_1998/PasternakStHalych_1998.pdf

⁸⁵ URL: <https://kresy.org.pl/8349816,foto.html?idEntity=7940020>

⁸⁶ Йордан. О происхождении и деяниях гетов = Getica: [Латин. текст] / Вступ. статья, с. 11-61, пер. и коммент. Е.Ч. Скржинской; [Акад. наук СССР. Ин-т истории. Ин-т славяноведения]. — Москва: Изд-во вост. лит., 1960. — 436 с. URL: <https://prussia.online/Data/Book/o-o-proishozhdenii-i-deyaniyah-getov/%D0%9E%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%98%D0%A1%D0%A5%D0%9E%D0%96%D0%94%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%98%20%D0%98%20%D0%94%D0%95%D0%AF%D0%9D%D0%98%D0%AF%D0%A5%20%D0%93%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%92.txt>

⁸⁷ Богдан Томенчук З історії першої письмової згадки про Галич в «Діяннях Угрів» угорського аноніма. URL: <http://gallart.primordial.org.ua/tomenchuk.html>; Літопис Руський. - К., 1989. - С.14; Шушарин В.П. Русско-венгерскиотношения в IX в. // Международные связи России до XVII в. - М., 1961. - С.135-145.

тодішній Галич переважав старий Теревовль через краще стратегічне розташування.⁸⁸

З 1199 року Галич — столиця Галицько-Волинського князівства, одне з найбільших міст середньовічної Європи. Значного розквіту досяг у 2-й половині XII ст. за князювання Ярослава Осмомисла та його сина Володимира Ярославовича, згодом (у XIII ст.) — за Романа Мстиславича, а також його сина Данила Романовича. Данило Романович (також король Данило; у радянській історіографії — Данило Галицький), 1238 року остаточно утвердився в цьому краї по поразці угорців на чолі з галицьким боярином Судиславом. У той час у Галичі розвивалися ремесла і торгівля, велося значне цивільне й церковне будівництво. Було складено першу половину Галицько-Волинського літопису.

У XV ст. центром Галича стає площа Ринок, у центрі якої знаходилась дерев'яна ратуша та торговельні ряди. Шляхта Галицької землі збиралася на сеймики, що відбувалися у приміщенні костелу святої Марії Магдалини. У замку на Галич-Горі засідали гродський і земський суд.

Галич, вул. Судова. 1932 р.⁸⁹

Після утворення Люблінської унії 1569 року Галич входить до Речі Посполитої.

1772 року після першого поділу Речі Посполитої Галич увійшов до складу коронного краю Галичини та Лодомерії в складі австрійської монархії Габсбургів.

Після радянської анексії 17 вересня 1939 року Галич увійшов в УРСР.

17 січня 1940 року утворено Галицький район на базі міської гміни Галич. Галич отримує статус районного центру.

⁸⁸ Котляр Микола Рюриковичі в Галичині й на Волині // Український історичний журнал. — К., 2008. — № 3 (480) (трав.—черв.). — С. 30—45. — ISSN 0130-5247.

⁸⁹ URL: <https://kresy.org.pl/9149417,foto.html?idEntity=7940020>

Протягом 1939-1941 рр. комуністи закрили всі кооперативи, кредитові спілки, каси взаємодопомоги, всі українські та польські гуртки та організації.

У 1941 році радянські окупанти закрили Галицький порт.

2 липня 1941 року Галич окупували війська Третього Рейху.

Єврейська громада⁹⁰

Євреї проживали у Галичі з початку 15 століття. Польський король Олександр тимчасово звільнив євреїв від податей у 1506 році. Сигізмунд II Август полегшив повинності євреїв після пожежі у 1551 р.

У документі, датованому 1572 р., йдеться про 31 єврейський будинок.

З дозволу короля Стефана Баторія у 1578 р. у Галичі оселилися караїми. Виникла караїмська громада.

У 1765 р. в Галичі проживало 258 євреїв та 99 караїмів, у 1870 р. – 839 євреїв (27,9%), у 1900 р. – 1454 євреї (30%) та 114 караїмів (2,4%). У 19 ст. в Галичі були синагога та караїмська кенаса.

У першій половині 19 ст. рабином Галича був І. М. Фролес. Наприкінці 19 ст. було створено дві сіоністські організації. У 1907 р. відкрито школу з викладанням на івриті.

У 1921 р. у місті проживало 582 євреї (16,9% від усього населення), у 1931 р. — 878 євреїв, у 1939 р. — близько однієї тисячі євреїв і приблизно сто караїмів.

Караїми Галича⁹¹

У 1939 р. розпочалася Друга світова війна і Галич зайняли радянські війська. Тоді у місті було 112 караїмів, об'єднаних у 30 родин. Почався період непоправних втрат. Керівника громади Єшуа Леоновича заарештували і вислали на Сибір, де він загинув у 1940/1941 рр. Майже одночасно у 1940 р.

⁹⁰Володимир Мороз Караїми Галича – історія і спадок призабутої громади. URL: https://risu.ua/karajimi-galicha-istoriya-i-spadok-prizabutoji-gromadi_n77138; URL: <https://myshtetl.org/lvovskaja/galych.html>

⁹¹URL: https://risu.ua/karajimi-galicha-istoriya-i-spadok-prizabutoji-gromadi_n77138

помер газзан Марек (Мордехай) Леонович і його замінив Мойсей Шулімович. В умовах радянського тоталітаризму громада мала доволі незначні шанси на виживання.

Як виявилось, політика деюдеїзації караїмів та укріплення їхньої тюркської ідентичності не порушила добрих взаємин з юдеями, але врятувала представників цієї етноконфесійної групи від знищення нацистами під час Голокосту. За М. Кізіловим, С. Шапшал добре знав про небезпеки з боку нацистів від своїх співбратів з Німеччини ще задовго до початку бойових дій і своїми діями рятував громаду. Зрештою, нацисти після певних вагань таки визнали, що караїми – не євреї.⁹²

2 липня 1941 р. Галич був окупований німецькою армією. Лише невеликій частині єврейського населення міста вдалося евакуюватися.

14 квітня 1942 р. у Галичі було вбито близько ста євреїв, а понад п'ятсот відправлено до Станіслава (нині Івано-Франківськ) до трудового табору.

15 квітня 1942 р. ще 170 євреїв було відправлено до Станіслава. Багато хто помер від голоду та хвороб через нестерпні умови утримання.

Влітку 1943 р. в'язнів трудового табору було розстріляно. Караїми, які мешкали в Галичі, не постраждали під час німецької окупації міста.

У 1970-80-х роках. у Галичі проживало кілька єврейських та караїмських сімей. Сьогодні у Галичі ні євреїв, ні караїмів немає.

Галич, єврейський цвинтар. 1914-1918 рр.⁹³

⁹² KizilovMikhail. TheKaraitesofGalicia. AnEthnoreligiousMinorityamongtheAshkenazim, theTurksandtheSlavs 1772-1945. – Leiden, Boston: Brill, 2009. – 461 p.

URL:<https://books.google.com.ua/books?id=hGILHIgEl7cC&lpg=PA350&dq=awazymyz.karaimi.org%20%3A%20Halicz&hl=uk&pg=PA350#v=onepage&q&f=false>

⁹³URL: <https://kresy.org.pl/8351644,foto.html?idEntity=7940020>

Гвіздець, 1920 р.⁹⁵

Перша згадка про Гвіздець 15 грудня 1373 року: князь Володислав Опольський в Ярославі⁹⁶ надає поселення Гвіздець руському шляхтичу Ходку (Хотку) Лоєвичу⁹⁷ за його заслуги, також поселення Чернова (Чернява). На умовах: може брати данину грошима, мешканці прикріплюються за землею, Лойович розпоряджається. Повинен виставляти військо в разі війни (1 піший, 1 кінний).

Костел святого Антонія та монастир бернардинців на початку ХХ століття

Наступна згадка — 1375 року пов'язана з наданнями князя Владислава Опольчика Ваську Тептуховичу. Боярин або шляхтич Васько Тептухович зазначений як володар поселення починаючи з 1416 року.

⁹⁴Gwoździec // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wiek», 1900. — Т. XV, cz. 1. — S. 547. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slovník_geograficzny/Tom_XV_cz.1/547; Materia łydodzie jówsztuki sakralnej naziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Pracazbiorowa. — Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, Drukarnianarodowa, 1996. — Cz. I: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. — Т. 4. — 402 il. — S. 19. — ISBN 83-85739-34-3.

⁹⁵URL: <https://kresy.org.pl/7878941,foto.html?idEntity=7879231>

⁹⁶Gwoździec // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wiek», 1881. — Т. II. — S. 924. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slovník_geograficzny/Tom_II/924

⁹⁷Betlej A. Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny Marii i klasztor bernardynów w Gwoźdźcu // Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Praca zbiorowa. — Kraków : Międzynarodowe Centrum Kultury, «Antykwa», 1996. — Cz. I : Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. — Т. 4. — 211 s., 402 il. — S. 19—38. — ISBN 83-85739-34-3. (пол

У XVI столітті Гвіздець у володінні Бучацьких (зокрема, за даними СГКП, 1564 року — Бучацьких гербу Леліва), потім Потоцьких, Пузин.

1715 року князь ковельський Міхал (Михайло) Пузина заснував у Гвізді дерев'яну резиденцію (кляштор) бернардинів.

1765 року переважну більшість (541 осіб, що приблизно 60 %) мешканців Гвіздця становили євреї. Родина Пузинів була патронами костелу бернардинів і синагоги. Після приєднання Галичини до Габсбурзької монархії (з 1804 — Австрійської імперії, з 1867 року Австро-Угорської) 1785 року Гвіздець знову отримав статус міста, став значним торговельно-ремісничим містечком. Наприкінці 1890-х років XIX століття через Гвіздець австрійці проклали залізницю, на якій розташована однойменна залізнична станція.

Станом на 1 січня 1939 року у громаді Гвіздець Місто з 2 850 жителів було 750 українців-грекокатоликів, 450 українців-латинників, 100 поляків і 1550 євреїв⁹⁸.

Під час Другої світової війни, у 1939 році, згідно Пакту Молотова — Ріббентропа містечко перейшло до СРСР у складі УРСР.

Гвіздець, 1920 рік.⁹⁹

⁹⁸Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. — Вісбаден, 1983. — С. 36. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10893/file.pdf>

⁹⁹URL: <https://kresy.org.pl/7878949,foto.html?idEntity=7879231>

Єврейська громада¹⁰⁰

Присутність євреїв у Гвіздці можна датувати 16 століттям, у 1557 році було засновано приватне місто, яке отримувало прибуток від ярмарків і ринків. Перша конкретна згадка про наявність громади датується 1635 роком.

У 1640 році була побудована знаменита синагога, яка вважалася однією з найкрасивіших у Речі Посполитій. Його особливі переваги включали: двосхилий дах, який пізніше був наслідований у багатьох інших синагогах, і чудові поліхромії, зроблені, серед іншого, «майстром святої справи» Ізраєлем бен Мордехаєм Лісницьким (Лісницьким) з Яричева (датована близько 1652 р.).

У 1765 році тут проживав 541 єврей, що становило 60% від загальної кількості населення. Євреї займалися торгівлею, ремеслами та мали корчми, тоді як християнське населення передмістя займалося переважно сільським господарством. У 19-20 століттях євреї також займалися роз'їзною торгівлею, постачаючи довколишні міста. Важливою фігурою у 18 столітті був раббі Іцхак бен Авраам Шур, нібито «сильний, як бик», який очолював громаду до своєї смерті в 1777 році.

Гвіздець, синагога. 1910-1930 рр.¹⁰¹

У 1880 році в Гвіздці було 1263 євреї із загальної кількості 1887 осіб. У 1900 році – 1683 євреї з 2422 жителів. Протягом ХІХ століття в житті Гвіздця домінували хасиди. У 1892 році відкрито школу, засновану бароном Гіршем; діяла до 1914 року. Тоді ж з'явилися перші сіоністи, а на початку 20 століття

¹⁰⁰Gwoździec, The Encyclopedia of Jewish Life before and during the Holocaust, t. I, red. Sh. Spector, G. Wigoder, New York 2001, ss. 471–472.; Kruglov A. Dean M., Gwoździec, [w:] Encyclopedia of Camps and Ghettos 1939–1945, t. 2, Ghettos in German-Occupied Eastern Europe, Part A, red. P. Megargee, M. Dean, Bloomington 2012, s. 779.; List Jurija Balcija, w zbiorach Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN

¹⁰¹URL: 910-1930 <https://kresy.org.pl/9922272,foto.html?idEntity=7879231>

також була створена перша бібліотека та драматичний гурток. У 1908 році було створено місцевий осередок партії «Мізрахі». У цьому ж році була відкрита школа івриту Сафа Брура, в якій навчалося 95 учнів. Наприкінці 19 століття, починаючи з 1891 року, в місті було два рабини: Йозеф бен Йошуа Фрідман, який служив до 1934 року та Ізраель Матіяху бен Нахман Зев Ауербах. Після смерті рабина Ауербаха місце його батька зайняв його син Нахман Зів Ауербах.

Не менш жвавим було життя громади і в міжвоєнний період, хоча економічні проблеми наростали, пов'язані з появою та розвитком українських кооперативів, які мали власні крамниці та склади. У 1921 році в Гвіздці проживало 1234 євреїв. У 1923–1924 роках була створена Єврейська асоціація початкових шкіл (Igdha-yehudeile-bateiseferammiyim), яка проводила курси івриту та загальних предметів. У 1925 р. прихильники Поалей-Ціону відкрили двокласну школу з навчанням на ідиш; вона була унікальною на сході колишньої Галичини. У 1927 році в місті було створено відділення Хашомер Хацаір; у 1935 р. нараховувала вже 80 чоловік. Бетар і Бне Аківа також мали свої філії у Гвіздці, а з 1935 року – також Міжнародна сіоністська організація жінок WIZO. У 1931–1939 рр. в місті діяло спортивне товариство «Дрор». Було також спортивне товариство «Patisz» («Молот»), засноване Бундом.

У 1935 році відбулися надзвичайно бурхливі вибори рабина міста. У боротьбі брали участь два кандидати. У будівлі єврейської школи зібралися виборці, між прихильниками обох сторін сталася бійка. Переможець, Якуб Лейтер, служив рабином Гвіздця до Голокосту; загинув у таборі смерті Белжець у 1942 році. У 1927 році в Гвіздці було засновано філію Joint. У 1934–1935 роках ця організація надала матеріальної допомоги на суму 9482 злотих. Пільги були протиотрутою проти зростаючої конкуренції з боку українських кооперативів. У 1937 році були введені нові правила щодо ритуального забою. У Гвіздці залишилося лише 4 кошерні м'ясники.

У 1935 році в Гвіздці проживало 3314 мешканців, у тому числі 2331 єврей. На останніх виборах до муніципалітету в 1939 році загальні сіоністи отримали 52 голоси, список «EretzYisraelha-owedet» — 50 голосів, а список «Мізрахі» — лише 6.

Протягом усього міжвоєнного періоду найпоширенішою діяльністю євреїв незмінно були торгівля та ремесла. Але з'явилася й інтелігенція, представлена в 1918–1939 рр. двома лікарями і трьома адвокатами. На околицях проживало 6 родин (всього 41 особа), які заробляли на життя сільським господарством, а також розводили коней і велику рогату худобу.

У вересні 1939 року Гвіздець разом із усім Станіславівським районом опинився під радянською окупацією. Політичні зміни підірвали економічні основи громади, знищили торгівлю та приватне ремесло. Політична діяльність була заборонена. Проте етнічних переслідувань не було. Євреї працювали на націоналізованих заводах і комунальних службах.

2 липня 1941 року місто було окуповано угорцями, які співпрацювали з німцями. Євреїв посилали на роботу неподалік аеропорту та на полях, Вже

під час угорського правління було створено юденрат, який очолив Грінберг, а потім Еліша Заннензув (Elisza Zannenzów). Ситуація різко погіршилася в листопаді 1941 р., коли на зміну угорцям прийшли німці. Німці наказали євреям надіти нарукавні пов'язки, і була створена єврейська поліція. На межі 1941-1942 рр. на сході міста (біля залізничного вокзалу) було створено гетто, куди було ув'язнено 1540 осіб, у тому числі прибулих із сусідньої Коломиї. Під час переселення часу на переїзд не залишалось, тому більшість втратили свої речі. Затиснуті в тісному просторі, голодні, вони змушені були працювати як раби. Недоліки намагалися компенсувати обміном з місцевими селянами, але це ставало все важче. У середині березня 1942 року почали надходити відомості про депортації та злочини геноциду в сусідніх містах; деякі почали будувати схованки. Відразу після Великодня, 12 квітня 1942 року, гетто було оточене німцями. Євреїв вигнали з їхніх домівок, а деякі будівлі підпалили, ймовірно, щоб змусити людей, похованих у різних схованках, вийти. Кілька сотень євреїв зігнали в сусідній ліс і розстріляли; особливо вбивали тих, хто мав мало сил або не міг стояти. Ті, хто вижив після восьмигодинного кошмару (в основному в той час на роботі), були змушені збирати і спалювати тіла. 24 квітня 1942 р. 311 осіб пішки відправили до гетто в Коломиї. Цього разу дозволено взяти до 15 кг багажу; їжу постачали, вже знаючи, що в місці призначення голод. Остаточна ліквідація гетто в Гвіздці відбулася 8 вересня 1942 року, за кілька днів до Рош Га-Шана, з переведенням останніх в'язнів до гетто у великих містах. Можна припустити, що євреї з Гвіздця були частиною транспорту з 4000 осіб, які 11 вересня 1942 р. були відправлені з Коломиї до табору смерті в Белжець. Вижили ті, хто зміг перечекати в криївках разом із місцевими селянами до приходу радянської армії 28 березня 1944 року. У місто також повернулася група, яка пережила Голокост у Радянському Союзі. Проте громада не відновилася.

Після 1945 року в Гвіздці проживала лише одна особа єврейського походження – Яків Лейбович Гаєр (нар. 4 листопада 1905, помер 25 квітня 1987), який під час війни служив у Червоній армії.

Гвіздець, надгробки на єврейському цвинтарі.¹⁰²

¹⁰² Точний час заснування цвинтаря невідомий. Вперше він зустрічається на австро-угорських картах 1780-х років. Можна припустити, що цвинтар виник у XVIII ст. Пізніше він був позначений і на картах 1880-х років. Коли було зруйновано цвинтар, невідомо. Нині на місці залишилося лише кілька фрагментів надгробків. URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/hvizdets-jewish-cemetery/>